

Herstelwerk in of van de circulaire economie?

IRMA EMMERY

De circulaire economie is essentieel in de strijd tegen klimaatverandering, maar hoe die circulair-economische strategieën moeten worden ingezet voor effectieve transformatie, is voer voor discussie. Naast een dominante fixatie op recyclage, staat ook herstelwerk van consumentenproducten op de circulaire agenda. Herstelwerk wordt vooral gekaderd als een manier om groei en competitiviteit te bevorderen door de creatie van nieuwe jobs en businessmodellen of om autonomer te worden. Hoewel de potentiële voordelen van herstelwerk duidelijk zijn, dienen er tegelijk heel wat blinde vlekken en gemiste kansen zichtbaar gemaakt te worden. Afwezig in de dominante discourses zijn immers die aspecten die cruciaal zijn voor een écht regeneratieve en klimaatveilige toekomst. Ik zal in deze bijdrage focussen op diverse

herstelpraktijken, de *commons* van herstel, meer zorg(-waardering), en een algemene cultuur van 'genoeg'.

Meer circulariteit voor klimaatveiligheid

De realisatie van de circulaire economie, die als doel heeft om efficiënter en duurzamer om te springen met (minder) grondstoffen door ze zo lang mogelijk in de kringloop te houden, is essentieel in de strijd tegen klimaatverandering. Dit is de kernboodschap van de laatste rapporten van organisaties als OVAM, Vlaanderen Circulair, Ecofys & Circle Economy, of het Circularity Gap Reporting Initiative. Van hun flitsende grafieken valt af te lezen hoe circulair-economische strategieën de huidige 'uitstootkloof' positief kunnen beïnvloeden. De uitstootkloof laat zich definiëren als die maatregelen die we niet, maar wel zouden moeten treffen bovenop de inspanningen van de individuele naties¹ om 'veilig onder de 2°C', en bij voorkeur onder de 1,5°C opwarming te blijven. Het goede nieuws: steeds méér naties verbinden zich tot de klimaatdoelstellingen. Het slechte nieuws: we zien in de realiteit geen tot weinig beleid dat die doelstellingen kan helpen realiseren. En de aarde is ondertussen al 1°C opgewarmd. Toch

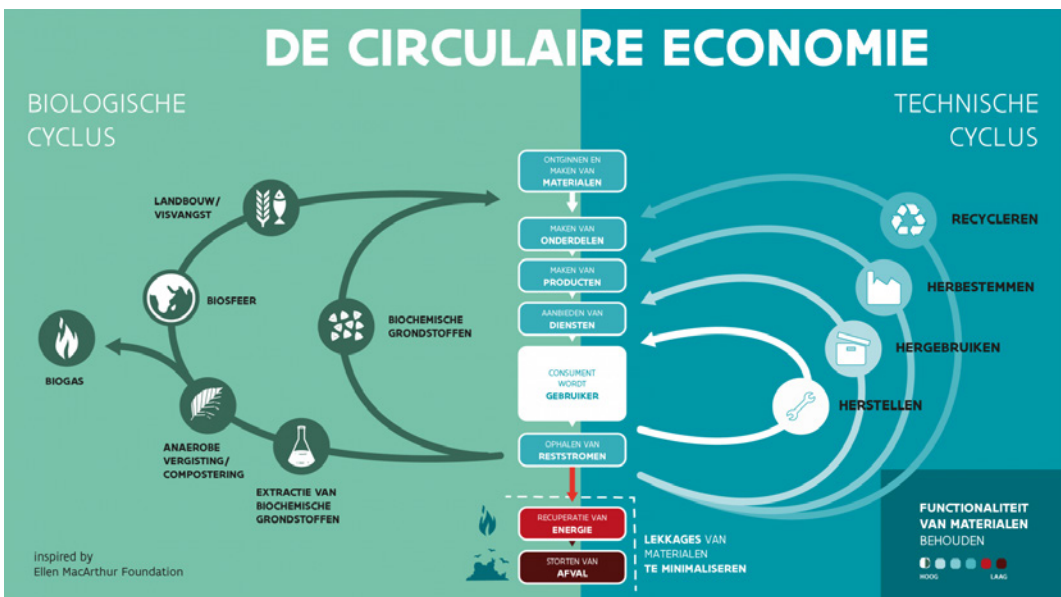
wordt gesteld dat de realisatie van de circulaire economie de uitstootkloof volledig kan overbruggen om de 2°C-doelstelling te halen, en voor de helft kan overbruggen om de 1,5°C-doelstelling te halen. Twee zaken vallen hierbij echter op te merken: Eerst en vooral is de 1,5°C-doelstelling haast onhaalbaar geworden door een *business-as-usual*-mentaliteit die ons angst zou moeten aanjagen. Ten tweede is de idee dat de circulaire economie de uitstootkloof volledig kan overbruggen een wensdroom die in sommige opzichten erg lijkt op de zopas vermelde *business-as-usual*-mentaliteit.

In wat volgt, houd ik een betoog voor meer ingrijpende koerswijzigingen, die voorsnog niet (serieus) genoeg aan bod komen in het maatschappelijke debat. Deze koerswijzigingen berusten fundamenteel op de notie van 'herstelwerk'. Om tot een beter begrip te komen van wat herstelwerk inhoudt en welk potentieel het heeft voor een regeneratieve economie en samenleving, zal ik eerst ingaan op een aantal dominante, maar eenzijdige, invullingen van herstelwerk in de circulaire economie om dan vervolgens een inzicht te geven in een aantal transformatieve benaderingen van herstelwerk.

Wat staat op de circulaire agenda?

De circulaire economie lijkt *incontournable*: de politiek-economische discourses bulken van de verwijzingen naar 'hoogwaardige recyclage', 'product-dienstcombinaties' en 'duurzame waardeketens'. In de kern gaat de circulaire economie over het circulair maken van het industriële productie-, consumptie- en verwerkingsproces van grondstoffen. Eindige grondstofvoorraden worden zoveel mogelijk met rust gelaten en reststoffen en 'afval' zoveel mogelijk opnieuw ingezet in de productie van nieuwe goederen en diensten (*cradle-to-cradle*).

Om deze transitie te realiseren, wordt er ingezet op verschillende circulaire strategieën die elkaar idealiter zoveel mogelijk faciliteren en completeren: de zogenaamde R-strategieën. Deze worden op een schaal van R0 tot R9 geplaatst, waarbij R0 (*refuse*) het meest duurzaam, circulair en minst energie-intensief is en R9 (*recovery* en *remining*) het minst duurzaam, lineair en meest energie-intensief. Kort samengevat, liggen daartussen nog R1 (*Rethink /Redesign*), R2 (*Reduce*), R3 (*Reuse /Resell*), R4 (*Repair*), R5 (*Refurbish*), R6 (*Remanufacture*), R7 (*Repurpose*) en R8 (*Recycle*). Idealiter is dus de eerste helft van de reeks waarop gefocust wordt. Niettemin wordt er ook grondig op recyclage (R0) ingezet – wat zich nochtans aan het meest energie-intensieve

Bron: Vlaanderen Circulair, www.vlaanderen-circulair.be

en minst duurzame uiteinde van het spectrum bevindt. In de achtentwintig pagina's tellende publicatie *Een nieuw actieplan voor een circulaire economie* (2020) van de Europese Commissie komt het stamwoord *recycl-* tweeënveertig keer voor. Ter vergelijking (en daar gaan we wat verder dieper op in): het stamwoord *herstel-* (in de context van herstelwerk) komt maar zes keer voor.

Nochtans vallen er best wat kritische kanttekeningen te maken bij dat recyclageverhaal. In zijn online, door zonne-energie aangedreven *Lowtech Magazine*, schrijft Kris De Decker (2018) dat een circulaire economie die recyclage vooropstelt ook 'roofbouw pleegt op de planeet'. Hij wijst op enkele structurele problemen: 1) Moderne producten zijn te complex samengesteld, waardoor recyclage van de componenten bemoeilijkt zo niet onmogelijk gemaakt wordt. 2a) Energie is niet recycleerbaar maar kan enkel 'gedowncycled' worden. 2b) Het recyclageproces zelf vraagt ook steeds nieuwe energie-input (of die nu van hernieuwbare energiecentrales komt of niet), wat uiteindelijk ook resulteert in uitstoot en dus afval. 3) De input van energie en materialen overtreft de output, wat onvermijdelijk is in een groei-economie en wat de circulaire economie fundamenteel ondermijnt. Dit is ook nauw gelieerd aan het fenomeen van grondstoffenaccumulatie, waarbij grondstoffen langdurig niet opnieuw in de kringloop terechtkomen (maar daarentegen opgeslagen worden in kapitaalgoederen). Nieuwe input is daardoor steeds nodig om de 'kringloop' te voeden. Aan deze fundamentele problemen moet ik ook nog toevoegen dat de geformuleerde ambities rond 'hoogwaardige recyclage' niet waargemaakt kunnen worden zonder hoogwaardige infrastructuur — die België en Europa ontberen en waarvoor (nieuwe) technologieën ontwikkeld of verfijnd moeten worden. Hier is echter geen tijd meer voor, én om dit te realiseren is er ook weer nieuwe input van energie en grondstoffen nodig.

Herstelwerk in het beleid

Ondanks de fixatie op recyclage — die voornamelijk te verklaren is door het verzet van de industriële lobby en de druk op de politiek² — wordt herstelwerk (R4) toch ook vermeld in het circulaire actieplan van de European Green Deal,

zij het zeven keer minder. Herstel wordt hier eerder ruim (wat goed is) maar ook vaag (wat minder goed is) ingevuld. Goed, want herstel wordt niet alleen gezien als de concrete reparatie van goederen, maar wordt ook vernoemd in het kader van het 'recht op reparatie' en van herstelbaarheid als ontwerpvoorwaarde. Voorts vermeldt men herstel ook in relatie tot gebroken ecosystemen en verontreinigde gebieden. Minder goed is echter dat de notie 'herstel' niet meer wordt uitgediept en dat er geen poging gedaan wordt om te duiden hoe dit structureel deel kan uitmaken van een circulair actieplan.

Herstelwerk is op Vlaams niveau beter vertegenwoordigd, maar staat toch nog steeds minder centraal dan recyclage. Vlaanderen communiceerde recentelijk de ambitie om tegen 2050 100% circulair te zijn³, waar herstelwerk gekaderd wordt als een noodzakelijke stap naar een circulaire economie, gemotiveerd door de belofte van jobcreatie en een verdienmodel. Maar dezelfde kadering geldt voor recyclage, en opnieuw wordt weinig concreet werk gemaakt van structurele en legale facilitering van herstel. Rosalie Heens, projectmedewerker bij Repair&Share vzw, wijst er bijvoorbeeld in een bijdrage in *MO** op dat '[r]ecent onderzoek dat we lieten uitvoeren naar de herstelsector in Vlaanderen, bevestigt dat het aantal herstellende consumentenelektronica er de voorbije jaren sterk op achteruit is gegaan⁴. In het artikel pleit ze daarom voor een waar Marshallplan voor de hersteleconomie, en dan specifiek op het terrein van de consumentenelektronica.

Het aanboren van nieuwe herstelmarkten is economisch waardevol en cruciaal voor de verduurzaming van de samenleving. Toch kan men zich afvragen of we niet beter het industrieel-economische paradigma dat aan de basis van afvalcreatie ligt aanpakken, in plaats van herstel en bij uitbreiding circulariteit te proberen verenigen met ('groene') groei. Bovendien moet het maatschappelijke belang van herstel en circulariteit ruimer ingevuld worden dan louter de financieel-economische dimensie. In wat volgt zal ik dus proberen een meer transformatieve interpretatie uiteen te zetten van herstel in een circulaire economie.

Een ruimere blik op herstel

Een aantal jaren geleden (m)opperden Luc Allaerts en Karel van Acker in hun *Oikos*-bijdrage 'De circulaire economie versus de economie van het genoeg' (2018), dat 'als je een boodschap over de circulaire economie brengt, je meteen een groot en divers publiek krijgt. Als je boodschap gaat over de economie van het genoeg, is dat veel minder evident' (p. 13). Ik denk dat deze uitspraak bekend in de oren klinkt van ieder die al eens gepoogd heeft een radicaler idee op de agenda te krijgen. Hoewel ik denk dat we voorzichtig moeten blijven wanneer we transformatieve visies enten op mainstream ideeën — het gevaar voor recuperatie blijft immers reëel —, zal ik in wat volgt toch proberen de notie van circulariteit, en dan specifiek van herstelwerk, te radicaliseren.

Dit zal ik doen op een manier die schatplichtig is aan het 'gebrokenwerelddenken' van geograaf Duncan McLaren. Zijn 'herstelverplichtingen in het Antropoceen' (2018, mijn vertaling) omvatten dimensies als 'de reconstructie van historische gebouwen; de remediëring van menselijke lichamen; de restauratie van ecosystemen, de reconfiguratie van culturele materialen en artefacten; en de reconciliëring van gebroken relaties' (*idem*). Ook ik wil hier een aantal fundamenteelere hersteldimensies bespreken die mijns inziens cruciaal zijn in regeneratieve circulariteit. Dit zijn: diverse herstelpraktijken, *commons* van herstel, meer zorg(-waardering), en een algemene cultuur van het genoeg.

Diverse herstelpraktijken

Een eerste belangrijke stap in het herdenken van herstel in een regeneratieve circulaire samenleving is kijken welke vormen het kan aannemen. Momenteel wordt herstel(werk) voornamelijk omschreven met directe betrekking tot de markt, door nadruk te leggen op competitieve businessmodellen of jobcreatie. Hoewel nieuwe businessmodellen en meer jobs in de herstelsector geen probleem op zich zijn, dient de vraag zich aan of herstel ook legitimiteit heeft buiten de (arbeids)markt? Het antwoord is een luid en eenduidig 'ja'.

Alvorens ik hier dieper op inga, wil ik eerst de wortels en theoretische achtergrond geven van

wat feministische geografen Julie Graham en Katherine Gibson (of J.-K. Gibson-Graham) de *diverse economies* (2008) hebben genoemd. Het diverse-economieënperspectief stelt dat het dominante marktdenken onze blik op bestaande praktijken in 'de' economie bepaalt. We gaan er te vaak en te snel vanuit dat betaalde arbeid, monetaire transacties en de formele markt waar commerciële goederen en diensten circuleren (en dus o.a. hersteld worden), de enige kaders zijn waarin 'aan economie gedaan' wordt. Dat is echter onjuist. Gibson-Graham tonen dit helder aan in hun non-grafiek: de ijsberg. Deze ijsberg geeft duidelijk weer hoeveel van de economische en waardescheppende activiteiten onzichtbaar plaatsvinden, onder de waterlijn. Wanneer we deze manier van denken toepassen op herstel(werk), wordt duidelijk dat herstelwerk verricht wordt in vele andere contexten: in repair-cafés, in sociale en participatieve organisaties, in huishoudens rond de keukentafel. Het kan ook herstelwerk zijn dat collectief, met naaste en verre burens, ondernomen wordt — denk maar aan de solidariteitsteams in Luik na de overstromingen in de zomer van 2021. Uiteraard zijn deze vormen van herstel niet dat wat de economie circulair zal maken op industriële schaal, maar het zijn als het erop aankomt de belangrijkste vormen van herstel in een samenleving.

Commoning rond herstel

Het zijn vormen van herstel die een grote maatschappelijke waarde hebben, buiten de markt om. Daarom wil ik hier dieper ingaan op het centrale belang van gemeenschap en de *commons* (de meent) voor het voortbestaan van herstelwerk zelf. Herstelwerk vindt, zoals ik hierboven al beschreef, voor een groot stuk plaats in collectieve contexten: wijkcentra, repaircafé's, op straat, in huishoudens. Opnieuw kunnen we hier de brug maken naar wat Gibson-Graham et al. (2013) gemeenschapseconomie noemen, die deel uitmaakt van de diverse economieën. In de gemeenschapseconomie vinden meerdere vormen van commoning plaats, die naast economisch waardevol ook erkend worden als sociaal of cultureel waardevol.

Bron: *Diverse Economies Iceberg* by Community Economies Collective is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

Ik zal me hier buigen over drie vormen van *commons* die belangrijk zijn wanneer we het hebben over herstelwerk: (i.) De biofysische *commons* of: het materiaal, de grondstoffen en de energie die nodig zijn voor herstelwerk; (ii.) de kennis-*commons* of: de overdracht van technische en traditionele herstellkennis en -vaardigheden in herstelwerk, en (iii.) de socioculturele *commons* of: de objectrelaties die we er cultureel op na houden. Sta me toe hier even dieper op in te gaan (en hier en daar wat aan filosofische *freewheeling* te doen).

(i.) De strijd om de biofysische *commons* voor herstelwerk heeft vooral te maken met vrije toegang tot de nodige onderdelen en het gereedschap om herstelwerk te kunnen verrichten. Dit is nauw verweven met het 'recht op reparatie' (zie bijvoorbeeld de acties van Repaircafé.org, Repair Together vzw, of Repair&Share vzw), waarin gestreden wordt voor een (betere) economische en praktisch-technische toegankelijkheid tot herstelwerk door de beschikbaarheid van vervangonderdelen. Alsook van de nodige herstellkennis,

wat ons meteen bij de tweede *commons* brengt: die van de kennis en kunde.

(ii.) Herstellkennis en -kunde zijn aan het verdwijnen. Dit las u al eerder in de context van professioneel herstelwerk, maar we worden er ook mee geconfronteerd in onze diverse gemeenschappen. Herstellkennis en praktische herstelvaardigheden worden niet meer als relevant beschouwd en dus niet of amper meer doorgegeven in huishoudens, families of scholen. We zijn zo gewend geraakt aan uitbesteding van herstel (waar er nog herstellers zijn) en aan de lineaire logica van wegwerpen en opnieuw kopen dat we het verleerd zijn om samen te komen en kennis en kunde te delen. Er is echter een ware 'repair revival' bezig, wat blijkt uit het stijgende aantal repaircafés of participatieve herstelwerkplaatsen waarbij de collectivisering van kennis en kunde centraal staat. Dit gaat doorgaans gepaard met een discours van burgerengagement en convivialiteit. Dat laatste woord ontleen ik aan Ivan Illich' *Tools for conviviality* (1973), waarin hij pleit voor gemoedelijk 'samen-leven', waarin intermenselijke relaties niet gedomineerd worden door technocratisering en industrialisering, en waarin het terugwinnen van de praktische kennis en knowhow van burgers centraal staat.

(iii.) Het terugwinnen en circuleren van herstellkennis verloopt echter niet alleen via herstellers, maar ook via de objecten die hersteld worden. *Aboriginal* onderzoeker Tyson Yunkaporta stelt dat wij als mens niet per se over individuele kennis beschikken, maar dat kennis vervat zit in diverse 'relaties-met'. Deze relaties kunnen dus intermenselijk zijn (zoals de kennisoverdracht tussen herstellers), maar ook tussen mensen en objecten. Yunkaporta noemt dit 'haptische' (zintuigelijke) of 'belichaamde' kennis, die het gevolg is van 'de betekenis die we creëren via plaatsen, mensen en objecten en de manier waarop we onze interacties met hen organiseren' (2020, p. 102). We gaan dus, via deze interacties, 'culturele informatie coderen en stockeren' (*idem*) in de entiteiten rondom ons. Objecten en het herstel ervan zijn in die zin van belang in onze culturele kennisproductie en betekenisgevingsprocessen, en bijgevolg ook in onze continue poging tot culturele verankering. Dit moet echter niet

gelezen worden als een romantiserend betoog over volkse hersteltradities — wél als een pleidooi om via herstelwerk zinvolle relaties op te bouwen met de objecten die onze levens mogelijk maken.

Naar meer (waardering van) zorg

Herstelwerk is in de huidige discoursen hoege-naamd geen ethisch-relatieve kwestie, maar een concrete activiteit die financieel-economische waarde creëert. Het accent wordt nooit gelegd op de zorg-ethische kwaliteit van herstel. Hoe zou ons perspectief op herstel veranderen mochten we er vanuit de zorgethiek naar kijken? In hun invloedrijke definitie beschrijven feministische politieke denkers Joan Tronto en Berenice Fischer (1990) dat zorg ‘alles [is] wat we doen om onze wereld te handhaven en te herstellen zodat we er zo goed mogelijk in kunnen leven. Deze wereld bevat onze lichamen, ons ‘zijn’, onze omgevingen — welke we proberen te verweven tot één complex, levensondersteunend netwerk.’ (p. 40, mijn vertaling).

Herstelwerk is in dat opzicht zorgwerk par excellence. Er wordt niet alleen zorg gedragen voor gebroken objecten, er wordt ook zorg gedragen voor de *relatie* die we hebben met die objecten en hun functie in ons leven, alsook voor de eco-

door de ‘we’ (de mensheid) te vervangen door een referent die alle meer-dan-menselijke zorg-dragende entiteiten omvat. Zo is een centraal uitgangspunt bijvoorbeeld dat de materie die nodig is om objecten te produceren en te herstellen, zélf al ‘levensondersteunend’ is, en dat we er daardoor zorgzame relaties mee kunnen en moeten onderhouden. Materie of (gebroken) objecten kunnen we dus concipiëren als entiteiten waarmee we een relatie hebben die gebaseerd is op wederkerigheid en verantwoordelijkheid (‘dienst doen’ versus ‘onderhouden’), alsook op affect (gehechtheid of connectie). In tegenstelling tot onze veronderstelling dat materie en objecten passief of neutraal zijn, hebben ze in feite agentuur en oefenen ze invloed op ons uit — wat politiek-ecologisch denker Jane Bennett (2010) *vibrant matter*, of levend(ig)e materie, noemt. Vanuit dat opzicht is het logisch dat we actievere en meer erkennende zorgrelaties onderhouden met de materie en objecten die ons omringen en ondersteunen.

Algemene cultuur van het genoeg

Tegelijk moeten we ook blijven onthouden dat we in materiële overvloed leven. Het heeft geen zin om louter te focussen op herstel als wat we moeten herstellen zodanig veel ruimte inneemt dat er geen beginnen aan is. Een van de slogans

in de recht-op-reparatie-beweging is *No ecodesign without repair*. Hieraan zou ik willen toevoegen dat ecodesign enkel steek houdt wanneer er ook *minder* design is. We hebben geen groene herstelbare versie nodig van elk product dat onze planeet bevuilt. Onze samenleving puilt uit van de nutteloze rommel alsook van de nuttige spullen die we, als we eerlijk met onszelf zouden zijn, toch eigenlijk niet echt nodig

hebben. StatBel (2021) rapporteert dat Belgische huishoudens in 2020 gemiddeld 6,7% of 2.348 euro (tegenover 5,3% 2018) besteedden ‘aan de aankoop van meubelen, huishoudtoestellen en

“

Er wordt niet alleen zorg gedragen voor gebroken objecten, er wordt ook zorg gedragen voor de *relatie* die we hebben met die objecten en hun functie in ons leven.

systemen waarmee we verweven zijn, door de grondstoffen van de objecten in de kringloop te houden. Speculatief denker María Puig de la Bellacasa (2017) borduurt voort op deze definitie

onderhoudsproducten en gereedschap voor huis en tuin⁵. Dit cijfer geeft inzicht in de behoorlijk zorgwekkende hoeveelheid spullen en toestellen die jaarlijks per huishouden wordt geconsumeerd. Een ander onderzoek⁶ rapporteert dat Vlamingen in 2019 'in totaal gemiddeld 240 miljoen stuks elektrische en elektronische apparaten in bezit [hadden], of ongeveer 85 stuks per huishouden'. Hartverscheurend genoeg werd van dit reeds grote aantal '13% niet gebruikt in het voorgaande jaar'. Dat zijn ontegenzeggelijk véél kostbare grondstoffen die niet hadden ontgonnen hoeven te worden. Om de ernst even te illustreren: deze maand publiceerden het European Environmental Bureau (EEB) en Friends of the Earth Europe nog een onderzoek waarin staat dat de EU haar grondstoffenconsumptie met twee derde moet verminderen om de extreem vervuilende ontginningsroofbouw een halt toe te roepen⁷. De broeikasgassen uitstoot die gepaard gaat met consumptieactiviteit is bovendien enorm, waarbij huishoudelijke goederenconsumptie de grootste 'verborgen' impact zou hebben op het milieu⁸. Ook is deze consumptie op globaal niveau zeer asymmetrisch en onrechtvaardig 'verdeeld' (excuses voor de pijnlijke ironie), dus zouden we meer aandacht moeten hebben voor de vraag of zoveel consumeren een recht is, dan wel een voorrecht.

Het is belangrijk om een goed evenwicht te bewaren wanneer we de vraag willen beantwoorden wie welke verantwoordelijkheid draagt in deze kwestie. Het UNEP Emissions Gap Report stelt dat zowel 'brede systemische trends als individuele acties moeten veranderen' (p. 24): Individueel en huishoudelijk gedrag is gestuurd door sociale en culturele conventies, de aanwezige infrastructuur en de financiële en beleidskaders waarin individuen en huishoudens leven. Een grote verantwoordelijkheid ligt dus bij het politieke beleid. Tegelijk is het zo dat individuen 'actieve participanten dienen te zijn in hun levensstijlwijziging' (p. 24) en 'maatschappelijke verandering moeten stimuleren als consumenten, burgers, eigenaars en leden van gemeenschappen' (p. 25). Als we dit even terugkoppelen naar herstel moeten we erkennen dat één van de enige levensvatbare strategieën een fundamentele reconfiguratie is zowel aan de productie- als aan de consumptiezijde.

En met 'reconfiguratie' bedoel ik *degrowth*, van waaruit ik een ruimer antwoord wil formuleren op de vraag hoe we een goed evenwicht kunnen bewaren wat consumptieverantwoordelijkheid betreft. Hoewel *degrowth* vele dimensies heeft, zal ik me hier beperken tot slechts een paar kernpunten. Centraal staat de idee van sociaalecologische rechtvaardigheid, wat inhoudt dat mensen in het Globale Noorden 'eenvoudig moeten leven zodat anderen [in het Globale Zuiden] eenvoudigweg kunnen leven' (p. 46). Voorts is de verantwoordelijkheid rond consumptie iets wat holistisch moet beschouwd worden en nog een stapje verder gaat dan de 'systemische verandering' die we hierboven zagen:

'Teruggeschroefde productie en consumptie gaan hand in hand met energietransitie, rechtvaardige tewerkstelling en welzijn van mens en planeet. Minder werken leidt tot minder milieu-impact (...). Hoe minder we werken, hoe minder we produceren en consumeren, en hoe meer tijd we hebben voor andere, niet-monetaire activiteiten (...) die bijdragen tot gezonde en weerbare samenlevingen.'

— Kallis et al., 2020, p. 77, mijn vertaling

Kallis, Paulson, D'Alisa en Demaria leggen hier een indirect verband tussen *degrowth* en herstel: het herstel van onze levens buiten het consumentisme en van onze gemeenschappen. Ook Kate Soper verwijst naar herstel in haar pleidooi voor een 'alternatief hedonisme' wanneer ze stelt dat postgroei 'bronnen van spiritueel welzijn kan herstellen, welke werden overgeleverd aan de commodificerende⁹ logica van de consumptiecultuur' (2020, p. 146).

Herstel in én van een circulaire toekomst

We hebben dus dringend nood aan herstel. Overeenkomstig het 'gebrokenwerelddenken' van Duncan McLaren, dienen we onze huidige 'herstelverplichtingen in het Antropoceen' ruim in te vullen (dus als méér dan een *quick-fix-businessmodel*): zowel materieel als immaterieel, zowel zintuigelijk als cognitief, zowel praktisch als filosofisch. Tegelijk wordt het ook duidelijk dat

herstel ook inherent problematisch kan zijn, in die zin dat het naast nodig momenteel ook té nodig is. Ons voornaamste doel moet altijd blijven om géén beroep te moeten doen op herstel, aangezien het immers een gebroken of dysfunctionele, uitgeputte conditie veronderstelt. Ondanks het feit dat herstel altijd een belangrijke rol zal spelen — het is een vorm van reproductieve of regeneratieve arbeid, die onoverkomelijk deel uitmaakt van de *condition humaine* — moeten we toch vooral kijken naar de condities waarin dit herstel plaatsvindt. Dit impliceert: minder economisch rendabele herstelmarkt, méér regeneratieve samenleving; géén nodeloze depletie, wél broodnodige begrenzing of ‘zelf-limitering’ (Kallis, 2019).

In deze bijdrage heb ik getracht te duiden waarom herstel *in* de circulaire economie niet genoeg is om een sociaalecologisch duurzame toekomst te garanderen en we moeten overgaan op herstel *van* de huidige invullingen van een circulaire economie. Het is in dit verband dat we het onderscheid kunnen maken tussen de circulaire ‘economie’ en de circulaire ‘maatschappij’. Deze laatste gaat ‘voorbij marktgerichte oplossingen en economische bekommernissen’ en erkent circulariteit als ‘een holistische sociale transformatie’ (Calisto Friant, Vermeulen & Salomone 2020, p. 8). Zodra we voorbij de huidige technocratische, groeigerichte *quick fixes* geraken, kunnen we eindelijk de structuren die sociale en ecologische degradatie aansturen, ten gronde transformeren.

IRMA EMMERY (1995) werkt momenteel aan een doctoraat in het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (CDO), dat gaat over de plaats van hernieuwde afvalrelaties, herstelwerk en zorghiek in een diverse circulaire economie. Vóór haar doctoraat was ze wetenschappelijk medewerkster in het *Centre for Research on Culture and Gender* (CRCG) aan UGent.

Literatuur

- Alaerts, Luc & Van Acker, Karel (2018). De circulaire economie versus de economie van het genoeg. *Oikos*, nr. 88. URL: <https://www.oikos.be/tijdschrift/archief/jaargang-2018/oikos-88-4-2018/1191-88-02-alaerts-en-van-acker-de-circulaire-economie-versus-de-economie-van-het-ge-noeg/file>
- Bennett, Jane. (2010). *Vibrant matter*. Duke University Press.
- De Decker, Kris (2018). 'Ook circulaire economie pleegt roofofbouw op planeet', *Lowtech Magazine*, 23 juli. URL: <https://www.lowtechmagazine.be/2018/07/kritiek-de-circulaire-economie-roofofbouw.html>. Geconsulteerd op 1/10/2021.
- de la Bellacasa, María P. (2017). *Matters of care: Speculative ethics in more than human worlds*. University of Minnesota Press.
- Fisher, Berenice & Tronto, Joan (1990). "Toward a Feminist Theory of Caring". In *Circles of Care*. Eds. Emily K. Abel and Margaret Nelson. SUNY Press. Pp. 36-54.
- Friant, Martin Calisto; Vermeulen, Walter. J.; & Salomone, Roberta. (2020). A Typology of Circular Economy Discourses: Navigating the Diverse Visions of a Contested Paradigm. *Resources, Conservation and Recycling*, 161, 104917.
- Gibson-Graham, J.-K. (2008): Diverse Economies: Performative Practices for 'Other Worlds'. *Progress in Human Geography*, 32(5), 613-632.
- Illich, Ivan (1973), *Tools for conviviality*. Harper & Row.
- Kallis, Giorgos (2019). *Limits: Why Malthus was wrong and why environmentalists should care*. Stanford University Press.
- Kallis, Giorgio; Paulson, Susan; D'Alisa, Giacomo & Demaria, Federico (2020). *The case for degrowth*. Polity Press.
- McLaren, Duncan P. (2018). In a broken world: Towards an ethics of repair in the Anthropocene. *The Anthropocene Review*, 5(2), 136-154.
- Soper, Kate (2020). *Post-growth living: For an alternative hedonism*. Verso Books.
- Yunkaporta, Tyson (2019), *Sand talk: How Aboriginal thinking can save the world*

Noten

1. De zogenaamde 'Intended Nationally Determined Contributions' (INDC).
2. <https://www.detransformisten.be/artikel/say-yes-repair-we-vragen-europa-om-gemakkelijk-te-repareren-producten>
3. <https://ovam.be/nieuwe-boost-voor-vlaanderen-circulair>
4. 'Dringend nodig: een marshallplan voor de repaireconomie', MO*, <https://www.mo.be/opinie/dringend-nodig-een-marshallplan-voor-de-repaireconomie>.
5. <https://statbel.fgov.be/nl/themas/huishoudens/huishoudbudget>
6. Dit rapporteert Vlaanderen Circulair: <https://www.vlaanderen-circulair.be/nl/blog/detail-2/minister-crevits-investeert-15-miljoen-euro-om-textiel-en-elektronica-circulair-en-langer-in-omloop-te-houden>
7. <https://eeb.org/green-mining-is-a-myth-eu-must-slash-resource-consumption-by-two-thirds-new-study/>
8. <https://repairshare.be/campagnes/ror/impact/> Ter vergelijking: Het UNEP Emission Gap Report (2020) behandelt echter enkel residentiële, mobiliteits- en voedingskeuzes in hun analyse van huishoudelijke consumptieactiviteit.
9. Met de term 'commodificerend' bedoelt men de tendens om alles te vermarkten en als koopwaar aan te bieden.